

وضعیت اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۳

مرتضی بشارتی هولاسو^۱، مهزاد عسگری^۲، زینب بشارتی هولاسو^۳

۱. دکتری مدیریت و برنامه ریزی امور فرهنگی (نویسنده مسئول)

۲. کارشناسی ارشد مدیریت رسانه

۳. کارشناسی آموزش ابتدایی

چکیده

سرمایه اجتماعی یکی از عواملی است که به حفظ همبستگی بین اجزاء نظام و تداوم و استمرار آن کمک می کند. مهم ترین شاخص سرمایه اجتماعی، اعتماد است که ارتقاء آن انسجام و همبستگی بین اعضا جامعه، گروه ها و سازمان ها را تقویت می کند و تضعیف و زوال آن گسست و آسیب های مختلفی را در پی خواهد داشت. هدف این تحقیق، بررسی وضعیت اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۳ است. روش این تحقیق، مرور اسناد و منابع، مصاحبه های اکتشافی و تجزیه و تحلیل پرسشنامه متخصصان، بوده است. تجزیه و تحلیل داده ها نشان داد که هر چهار بعد اعتماد عمومی - اعتماد بین فردی، اعتماد تعمیم یافته، اعتماد نهادی و اعتماد بنیادین - در وضعیت نامطلوبی هستند و در صورت ادامه روند فعلی با بحران اعتماد اجتماعی مواجه خواهیم شد. برخی از راهبردهای پیشنهادی برای ارتقاء اعتماد اجتماعی شامل: اجرای عدالت توزیعی و رویه های، تثبیت دموکراسی، اجرای یکسان قانون درباره همه مردم، اصلاح و یا لغو قوانین فسادزا و نیز تسهیل گردش آزادانه اطلاعات می شود.

کلید واژه ها: اعتماد، اعتماد اجتماعی، دلفی خبرگان.

مقدمه:

در زمان فعلی هر روز از طریق وسایل ارتباط جمعی و بیشتر به واسطه فناوری های خیره کننده ارتباطی که شبکه های اجتماعی نمود آن هستند از اتفاقاتی باخبر می شویم که نحوه کنش و ارتباط ما در مقابل اطرافیان، غریبه ها، صاحبان پیشه و کسب و کارها و نیز نهادها و سازمان های دولتی و حاکمیتی را تحت تاثیر جدی قرار می دهد. البته بیشتر اخبار نگران کننده هستند. شواهد متعددی نشان از افزایش جرایم در انواع مختلف آن دارد. صورتی که در چند سال اخیر سرقت و جرایم مربوط به مواد مخدر بیشترین سیر صعودی را داشته اند. در سال ۱۴۰۱، ۲۴۴۰۹۱ مورد سرقت از اماکن خصوصی و ۱۸۷۰۴ مورد سرقت از اماکن دولتی توسط نیروی انتظامی ثبت شده است که نسبت به سال قبل ۱/۳ و ۳/۹ درصد افزایش داشته است. و نیز در همان سال، ۱۳۳۳۰۴ مورد سرقت از منزل و ۳۵۱۴۲ مورد سرقت از مغازه، ۸۵۰۸۵ مورد سرقت اتومبیل و ۹۶۶۳۷ مورد سرقت موتورسکیت ثبت شده است که به ترتیب ۶/۴، ۱۳/۱، ۱۴/۲، ۱۰/۶ درصد افزایش داشته است. ضمناً جرایمی مانند زورگیری، باجگیری، چاقو و قمه کشی و سایر شرارتها و آسیب هایی مانند طلاق (۲۰۴ هزار مورد ثبت طلاق که نسبت به سال قبل ۱/۳۱ درصد افزایش داشته در مقابل ۵۲۴ هزار مورد ازدواج ثبت شده که نسبت به سال گذشته اش ۷/۹ درصد کاهش داشته است) و میزان خودکشی افزایش قابل توجه داشته اند. (سالنامه آماری کشور ۱۴۰۱). به گفته رئیس مرکز توسعه حل اختلاف قوه قضاییه در سال ۱۴۰۲، فقط پنج میلیون و ششصد و پنجاه هزار پرونده در شعب حل اختلاف مورد رسیدگی قرار گرفته و به سازش ختم شده اند (خبرگزاری مهر، کد خبر ۶۲۸۰۱۵۳). همین طور برخی اخبار از وجود ۱۵ میلیون پرونده قضایی در فرایند دادرسی در سال ۱۴۰۲، حکایت می کنند^۱. (نقل از مصاحبه هادی صادقی، رئیس مرکز توسعه حل اختلاف قوه قضاییه). همچنین شاخص ادارک فساد نشان می دهد که ایران از رتبه ۱۴۹ در سال ۲۰۲۳ در بین ۱۸۰ کشور جهان با سقوط دو پله ای در رتبه ۱۵۱ در سال ۲۰۲۴ قرار گرفته است (نقل از سازمان شفافیت بین الملل). در شاخص شادکامی ایرانیان در بین ۱۳۷ کشور مورد بررسی که با مقیاس های مهمی همچون؛ حمایت اجتماعی، سرانه تولید ناخالص ملی، ادراک فساد، بخشیدن، امید به زندگی، عواطف مثبت و منفی و آزادی انتخاب سنجیده شده است، نشان می دهد که جایگاه شادی کشور (رتبه ۱۰۱)، نامطلوب است (دنیای اقتصاد، کد خبر ۴۰۲۳۴۶۲). همچنین یکی دیگر از نشانه های مهم وجود انباشت مسائل در کشور، میل به مهاجرت، اقدام به مهاجرت و یا مهاجرت قطعی در بین اقشار مختلف جامعه می باشد به طوری که نرخ مهاجرت در طی چند سال اخیر دو برابر شده است. مهاجرت در بین تحصیل کردگان دانشگاهی در رشته های مختلف پزشکی و غیر پزشکی و نیز فعالان اقتصادی و تولیدکنندگان بسیار نگران کننده گزارش شده است^۲. هرچند این آسیب ها معلول علت های متفاوت و متعدد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مانند تورم، ضعف در ساختار حکمرانی، مواجه سنت و تجدد و... می باشد اما به نظر می رسد که تضعیف سرمایه اجتماعی از دلایل جدی این آسیب ها باشد.

به عقیده صاحب نظران، روابط اجتماعی پایدار، مشروط به وجود اعتماد به عنوان یک مولفه اصلی می باشد (سلیگمن، ۱۳: ۱۹۹۷). اعتماد اجتماعی بن مایه ای کلیدی برای سرمایه اجتماعی است و پیش شرطی برای تحقق دموکراسی، سامان و نظم اجتماعی پویا و در نهایت توسعه در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است (زومکا به نقل از میرفردی و قارنایی، ۱۳۹۵: ۱۱۳). بدون وجود اعتماد نمی توان شاهد نظام های دموکراتیک، نظم و ثبات اجتماعی، تعادل و همبستگی و انسجام اجتماعی در جامعه بود. اعتماد از پیش شرط های اساسی برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هر جامعه ای محسوب می شود. همچنین اعتماد می تواند عاملی در جهت تعامل فرد یا افراد جامعه با دولت باشد. کاهش اعتماد اجتماعی در جامعه پیامدهای نامطلوبی را در پی خواهد داشت و موجب افزایش بی نظمی، نارضایتی شغلی، بحران هویتی، کم کاری و افزایش بی بند و باری اجتماعی و غیره می شود (حیدرآبادی، ۱۳۹۱: ۱۱۶).

^۱ - سایت تجارت نیوز، کد خبر ۸۸۴۶۲۰

^۲ - نگاه کنید به رصد خانه مهاجرت ایران و گزارش محمد فاضلی و بهرام صلواتی تحت عنوان مهاجرت ایرانیان: علل و انگیزه ها.

به عقیده بسیاری از اندیشمندان و نیز شواهد و قرائن عینی، مهم ترین مسئله اجتماعی و حتی آسیب اجتماعی کشور ما، در معرض تهدید بودن مولفه های سرمایه اجتماعی است (خانکی و دیگران، ۱۳۹۹: ۵۳). بطوری که میزان اعتماد در سال ۱۳۵۳، حدود ۵۳ درصد بوده که این میزان در سال ۱۳۹۹ به ۱۵ درصد کاهش یافته است (کاظمی پور و گودرزی، ۱۴۰۱، ۱۸۶). همچنین یافته های بسیاری از محققین حکایت از این واقعیت دارد که اعتماد اجتماعی در سطوح مختلف آن روند نزولی داشته و به سمت ایجاد بحران اجتماعی حرکت می کند. بنابراین ضروری است که وضعیت پدیده اعتماد اجتماعی در سطوح مختلف به طور مستمر مورد پایش و ارزیابی قرار داده شود. از طرفی در برنامه ریزی و سیاست گذاری در سطوح کلان در ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آگاهی از این امر که مردم به میزان اثربخشی و کارا بودن آن ها اعتماد و نسبت به پیاده سازی و اجرای برنامه ها همراهی خواهند کرد، امری ضروری است. این موضوع برای امور فردی نیز صادق است مثلاً در کمک به یک نهاد یا موسسه خیریه که در زمینه محیط زیست یا یاری رساندن به نیازمندان، حدی از اعتماد و پیش بینی اینکه نتیجه این کمک چطور خود را نشان خواهد داد، لازم است. برای این منظور باید بتوانیم وضعیت امروز اعتماد اجتماعی را به طور صریح و شفاف ترسیم کنیم.

این پژوهش با این هدف که وضعیت اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۳ را توصیف کند، انجام شده است. تا از طریق گزارش نتیجه آن و تحقیقات مشابه سایر محققین، ضرورت و امکان بازنگری در برنامه ها و نحوه پیاده سازی برنامه های تدوین شده توسط مسئولین، برای جلوگیری از وقوع بحران بی اعتمادی در جامعه که می تواند منجر به فروپاشی اجتماعی شود، هشدار داده شود.

پیشینه تحقیق:

تحقیقات متعددی درباره اعتماد اجتماعی انجام شده که در این تحقیقات سطوح مختلف اعتماد اجتماعی مورد توجه محققین قرار گرفته است به عنوان مثال: داده های پیمایش جهانی ارزش ها و نگرش ها نشان داده که ایران (با میزان اعتماد در حدود ۱۵ درصد) جزو کشورهای (کم-اعتماد) است و کشورهای اسکانداوی، هلند و چین در میان کشورهای (پر-اعتماد) هستند و کشورهایی نظیر استرالیا، کانادا، سوئیس و آفریقای جنوبی و ویتنام بین میزان ۴۰ تا ۶۰ درصد قرار دارند و عمده کشورهای آفریقایی که نسل کشی و جنگ داخلی را تجربه کرده اند و نیز کشورهای امریکای لاتین که تحت کنترل کارتل های مواد مخدر هستند میزان اعتماد زیر ۱۰ درصد دارند (پورکاظمی و گودرزی، ۱۴۰۱، ۱۸۲). نوربالا و همکاران در گزارش یافته های تحقیق خود گفته اند که مردم ایران به افراد و گروه های نزدیک تر اعتماد بیشتری دارند، در فعالیت های جمعی ایشان بیشتر مشارکت می کنند و در صورت لزوم حمایت اجتماعی بیشتری از آنها بعمل می آورند (نوربالا و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۱۱). بهشتی (۱۳۹۸)، در نتیجه تحقیق خود در خصوص عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی در مورد ساکنین شهر دهمدشت گزارش کرده است که در مجموع، اعتماد اجتماعی پایین تر از حد متوسط و اعتماد بین شخصی افراد از اعتماد تعمیم یافته و اعتماد نهادی بالاتر بوده است. همچنین دهقان (۱۳۹۸)، در نتایج پژوهشی که درباره رابطه ادراک فساد و اعتماد اجتماعی در بین شهروندان شهرهای آمل، ساری و چالوس استان مازندران انجام شده است، گزارش کرده است که؛ میزان ادراک فساد و تمامی ابعادش (فساد خرد، فساد کلان، فساد سیستمی و فساد بین المللی) در سطح بالا و میزان اعتماد اجتماعی و تمامی ابعادش (بین فردی، تعمیم یافته، نهادی و محیطی) در سطح پایینی قرار دارند. ادراک فساد و تمامی ابعادش، رابطه معکوس و قوی با اعتماد اجتماعی دارند که قوی ترین روابط به ترتیب مربوط به ابعاد ادراک فساد سیستمی، فساد کلان، فساد خرد و فساد بین المللی بوده است. همین طور منتظری و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان: تحلیل عوامل موثر بر آینده اعتماد عمومی به دولت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۲۴؛ ارائه یک الگو. پس از شناسایی ۱۶ عامل موثر بر اعتماد به دولت- کیفیت ارائه خدمات (عملکرد دولت)، شفافیت، استقرار دولت الکترونیک، پایبندی دولت به قانون، وجدان و امانت داری در دولت، پاسخگویی عمومی، عدالت اجتماعی، کاهش فساد اداری، اعتماد اجتماعی، شایستگی و شایسته سالاری، صداقت و راستگویی دولت، سرمایه اجتماعی، تقید دولت به اصول اخلاقی، پیوند تنگاتنگ دولت با مردم، مشارکت دادن مردم، خیرخواهی دولت برای شهروندان، با استفاده از روش دیمتل فازی نتیجه گیری می کنند که عدالت اجتماعی بنیادی ترین عامل بوده و تغییرات سازنده در آن می تواند به تحولات جدی تر در جهت بهبود آینده اعتماد عمومی

به دولت منجر شود. همچنین دو عامل شایسته سالاری و شفافیت نیز اثرگذارترین عامل‌ها و نیز عامل کیفیت ارائه خدمات عمومی اثرپذیرترین عامل بوده است. مویس و دیگران (۲۰۲۱)، با تحلیل داده‌های حاصل از سه موج سنجش پژوهش‌های عمومی اجتماعی (مطالعه طولی) که بین سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۴ انجام گردیده، نتیجه‌گیری می‌کنند که سطح اعتماد اجتماعی در ایالات متحده به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش پیدا کرده است. آنها تاثیر چهار متغیر بیکاری، روابط اجتماعی، درآمد و عضویت در سازمان‌های سیاسی بر اعتماد اجتماعی را با استفاده از رگرسیون خطی بررسی کرده و گزارش کرده‌اند که به جز متغیر روابط اجتماعی بقیه عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی در سطح فردی هستند. در تحقیقی دیگر که توسط شرهن (۲۰۱۳)، انجام شده، محقق عنوان گرفته است که: عدالت و انصاف در یک جامعه بر سطح اعتماد اجتماعی بیش از همگنی و یکجوری آن تاثیر می‌گذارد. جوامع با قوانین و رویه‌های عدالت محور (دموکراسی) و اجرای منصفانه قوانین و توزیع عادلانه درآمدها (تقریباً برابر) موجب ایجاد تشویق برای رفتار از روی اعتماد می‌گردد و موجب شکل گرفتن هنجارهای از روی اعتماد می‌گردد و موجب پدید آمدن اعتماد بین افراد می‌گردد محقق بر اساس تحلیل‌های چند سطحی که با استفاده از داده‌های پژوهشی ارزش‌های جهانی که ۸۰ کشور را پوشش می‌دهد نتیجه‌گیری می‌کند که: ۱- خلاصی از فساد، برابری درآمد، و دموکراسی بلوغ یافته بطور مثبتی با اعتماد در ارتباط هستند و نابرابری اثری معکوس بر هنجارها و تصورات و درک از اعتماد دارد. ۲- تأثیر منفی نابرابری که اعتماد به خاطر اختلاف درآمد است تا اینکه بخاطر ناهمگونی صرف آن باشد. ۳- تأثیر منفی وضعیت اقلیت در کشورهای غیر دموکراتیک و نابرابر بیشتر است و درست بر توزیع عدالت و انصاف استوار است.

مبانی نظری تحقیق:

معنای لغوی اعتماد در فرهنگ عمید برابر است با: واگذاشتن کار به کسی، اعتماد به معنای تکیه کردن، آهنگ کردن، اطمینان و آرام گرفتن (عمید، ۱۳۶۹: ۲۰۱) (امیر کافی، ۱۳۷۴: ۵) (فلاح زاده و دیگران، ۱۳۹۱). اعتماد تردید نسبت به کنش‌های احتمالی دیگران در آینده است (زتومکا، ۱۳۸۶: ۵۰).

فاضلی اعتماد را نوعی کیفیت ارزیابانه از مناسبات افراد با یکدیگر و با سازمان‌ها و نهادها و نیز مناسبات بین گروه‌ها و نسل‌ها است. کیفیت ارزیابانه یعنی ما انسان‌ها در زندگی اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی خودمان و در روابط و مناسباتی که با یکدیگر داریم، نیازمند ارزیابی‌های مستمر از امور هستیم (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۹: ۱۰۷).

در یک تقسیم بندی کلی می‌توان اعتماد را در چهار سطح شناسایی کرد: ۱- اعتماد بنیادین،^۳ اعتماد بنیادین اعتمادی است که در سطح فردی و روان‌شناسی مطرح می‌شود و موجب می‌شود که فرد به دنیای اطراف خود اعتماد کند و احساس کند که افراد و امور پیرامون او قابل اعتماد هستند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۲۳) (موسوی، ۱۳۹۴: ۱۵). ۲- اعتماد بین شخصی^۴، به روابط و کنش و واکنش‌های چهره به چهره مربوط می‌شود، امکان رفع موانع ارتباطی و تعاملات روزانه را به عنوان مثال بین معلم و شاگرد، فروشنده و خریدار، فراهم می‌کند. (همان، ۶۴) (موسوی، ۱۳۹۴: ۱۵). ۳- اعتماد تعمیم یافته^۵، اعتماد تعمیم یافته را داشتن حس ظن نسبت به اکثریت افراد جامعه، جدا از تعلق و عضویت فرد به گروه‌های قومی و قبیله‌ای تعریف کرده‌اند (امیر کافی، ۱۳۸۰). این نوع اعتماد، مبتنی بر تجارب شخصی ما نیست؛ بلکه بیشتر متکی به نگاه ما به جهان است که از والدین خود می‌آموزیم و کاملاً باثبات و محکم است و در طول زمان، توسط نمونه‌های اتفاقی خیانت یا قربانی (بی اعتمادی) از بین نمی‌رود. (میر فردی و قارنایی، ۱۳۹۵: ۶۵) (بختیاری، ۱۳۸۹). ۴- اعتماد به نظام یا سیستم، در جوامع امروزی، الزاماً دو طرف فرایند ارتباط را ارتباط‌گران انسانی تشکیل نمی‌دهند، بلکه افراد به طور گریزناپذیری ناچار به داشتن ارتباط با کنشگران غیرفردی هستند. به عبارت دیگر، موضوع اعتماد، به ساختارهای غیرشخصی راجع است، در این اینجا، دو نوع اعتماد، اعتماد مدنی یا انتزاعی و اعتماد نهادی مفهوم‌سازی شده است.

^۳ - Basic trust

^۴ - interpersonal trust

^۵ - Generalized trust

الف) اعتماد انتزاعی (مدنی): گیدنز، نظام‌های انتزاعی را نظام‌های انجام کار فنی یا مهارت تخصصی می‌داند که حوزه‌های وسیعی از محیط مادی و اجتماعی زندگی کنونی ما را تشکیل می‌دهند، مثل نظام پزشکی، معماری و غیره. به عنوان مثال، هنگامی که شخصی به عنوان مسافر سوار بر هواپیما می‌شود، به سازمان و فرایندی که خلبان هواپیما را آموزش داده است اعتماد می‌کند، بدون اینکه لزوماً خلبان را به صورت چهره به چهره بشناسد و از مهارت او مطلع باشد (موسوی، ۱۳۹۴: ۱۶).

ب) اعتماد نهادی: که دلالت دارد بر میزان مقبولیت و کارایی و اعتمادی که مردم به نهادها (رسمی دولتی) دارند. میزان اعتماد نهادی بر مبنای نوع و میزان ارزیابی مردم از کارکنان این نهادها در قالب، سازمان‌ها، اداره‌ها، ارگانها و نهادهای مختلفی که در زندگی روزمره با آنها در ارتباط هستند، سنجیده می‌شود (علی پور، ۱۳۸۸: ۱۱۶).

شکل‌گیری اعتماد و نظریه‌های مربوط به آن را می‌توان در سه سطح؛ کلان، میانی و خرد دسته بندی و مورد تحلیل قرار داد. در هر یک از این سطوح، تئوری‌های متفاوتی ارائه شده که هر یک، از منظر و دیدگاه خاصی به پدیده اجتماعی اعتماد می‌نگرند. اعتماد در سطح کلان، نظریه‌پردازی مانند زیمل، دورکیم، پارسونز، تونیس، اینگلهارت، فوکویاما، پاتنام، لوهمان سعی کرده‌اند با تأکید بر ساخت اجتماعی جامعه، به مطالعه اعتماد اجتماعی بپردازند. اعتماد در سطح کلان، به عنوان ویژگی روابط اجتماعی و یا ویژگی نظام اجتماعی مانند؛ عملکرد نهادها به ویژه نهاد دولت، دموکراسی، عملکرد دستگاه قضایی در اجرای یکسان قانون درباره تمامی مردم، پاسخگویی و شفافیت در امور، توزیع یکسان عدالت و به طور کلی به عنوان یک ویژگی جمعی مفهوم‌سازی می‌شود.

اعتماد در سطح خرد، به عنوان ویژگی فردی مطرح می‌شود و بر احساسات، عواطف و ارزش‌های فردی تأکید می‌شود و در بررسی اعتماد متغیرهای فردی مانند؛ صداقت، راستگویی، وفای به عهد، تمایلات همکاری جویانه، نوع دوستی، صراحت، شبکه تعاملات فردی و... مورد توجه قرار می‌گیرند. نظریه‌پردازانی همچون، چلبی، اریکسون، کلمن، جانسون و بلاو از منظر نظریه‌های خرد به بررسی به تحلیل مفهوم اعتماد پرداخته‌اند. این نظریه‌پردازان اعتماد را به عنوان یک ویژگی فردی و متأثر از کنش‌های افراد در نظر می‌گیرند.

در بینابین نظریه‌های خرد و کلان اعتماد، نظریه‌پردازی چون گیدنز با طرح تئوری ساختاربنندی هرگونه تقلیل‌گرایی را در بررسی مفهوم اعتماد رد کرده و با تلفیق سطح تحلیل خرد و کلان و سطح مطالعه ساخت و کنش به بررسی و تحلیل مفهوم اعتماد پرداخته‌اند. به عقیده گیدنز در جوامع پیش از مدرن اعتماد از نوعی پایبندی چهره‌دار و مبتنی بر هم‌حضور بوده است. در حالی که در عصر مدرنیته و جهان مدرن امروزی وضعیت این چنین نیست. اعتماد غیرشخصی به دیگران ناشناس ناشی از ماهیت رشد یابنده نظام‌های انتزاعی می‌باشد. وجه عمده اعتماد در دوران مدرنیته، پایبندی بی‌چهره‌ای است که در نظام‌های تخصصی معنا پیدا می‌کند (ریترز، ۱۳۸۶: ۷۶۸).

روش‌شناسی تحقیق:

پژوهش حاضر از نظر روش ترکیبی و از نظر هدف کاربردی بوده. سوال اصلی تحقیق این بوده است؛ وضعیت ابعاد اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۳ چگونه است؟ برای گردآوری داده‌های مورد نیاز برای پاسخ به سوال گفته شده از تکنیک مطالعات کتاب‌خانه‌ای، مرور منابع و اسناد، مصاحبه‌های اکتشافی و عمقی با خبرگان و نیز پرسشنامه استاندارد، استفاده شد. گروه خبرگان این تحقیق با مشارکت ۳۰ نفر از اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها و پژوهشگران حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی که دارای تالیف (کتاب و مقاله) بوده‌اند و به روش غیر تصادفی انتخاب گردیدند (با تکنیک گلوله‌برفی، بدین صورت که با مراجعه به خبرگان از ایشان خواسته می‌شد که شخص بعدی را معرفی کنند)، تشکیل شد. ضمناً تنوع رشته‌های تحصیلی خبرگان که شامل؛ جامعه‌شناسی، آینده‌پژوهی، مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، پژوهشگری اجتماعی، روان‌شناسی اجتماعی، مطالعات فرهنگی، اقتصاد، مردم‌شناسی، رفاه اجتماعی و مدیریت رسانه، بوده، امکان گردآوری داده‌های معتبر و قابل اعتماد را فراهم آورد.

یافته ها:

آمار توصیفی

جنسیت: مرد ۱۸ نفر، زن ۱۲ نفر (جمع ۳۰ نفر)

جدول شماره ۱- فراوانی جنسیت خبرگان

جنسیت	مرد	زن	جمع
نفر	۱۸	۱۲	۳۰

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ۶ نفر، دکتری ۲۴ نفر (جمع ۳۰ نفر)

جدول شماره ۲- فراوانی مقطع تحصیلی خبرگان

مقطع تحصیلی	دکتری	کارشناسی ارشد	جمع
نفر	۲۴	۶	۳۰

رشته تحصیلی: جامعه‌شناسی ۵ نفر، آینده‌پژوهی ۵ نفر، مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی ۳ نفر، علوم سیاسی ۲ نفر، روابط بین‌الملل ۲ نفر، پژوهشگری اجتماعی ۲ نفر، روان‌شناسی اجتماعی ۲ نفر، مطالعات فرهنگی ۲ نفر، اقتصاد ۲ نفر، مردم‌شناسی ۲ نفر، رفاه اجتماعی ۲ نفر، مدیریت رسانه ۱ نفر. (جمع ۳۰ نفر)

جدول شماره ۳- فراوانی رشته تحصیلی خبرگان

رشته تحصیلی	نفر
جامعه‌شناسی	۵
آینده‌پژوهی	۵
مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی	۳
علوم سیاسی	۲
روابط بین‌الملل	۲
پژوهشگری اجتماعی	۲
روان‌شناسی اجتماعی	۲
مطالعات فرهنگی	۲
اقتصاد	۲
مردم‌شناسی	۲
رفاه اجتماعی	۲

۱	مدیریت رسانه
۳۰	جمع

شغل: عضو هیئت علمی و مدرس دانشگاه ۲۶ نفر، پژوهشگر ۴ نفر (جمع ۳۰ نفر)

جدول شماره ۴- فراوانی شغل خبرگان

شغل	هیئت علمی و مدرس دانشگاه	پژوهشگر	جمع
نفر	۲۶	۴	۳۰

آمار استنباطی

لازم به ذکر است که یافته های ذیل، نتیجه ارزیابی خبرگان شرکت کننده در تحقیق از وضعیت ابعاد اعتماد اجتماعی در بین مردم می باشد.

اعتماد بین شخصی

گفتیم که اعتماد بین شخصی به روابط و کنش و واکنش های چهره به چهره مربوط می شود.

جدول شماره ۵- اعتماد بین شخصی در سال ۱۴۰۳

		متوس					کل
		کم خیلی	کم	ط	زیاد	زیاد خیلی	
اعتماد به خانواده	تعداد	۱	۲	۵	۱۵	۷	۳۰
	درصد	۳/۳	۶/۷	۱۶/۷	۵۰	۲۳/۳	۱۰۰
اعتماد به فامیل	تعداد	۳	۶	۱۶	۴	۱	۳۰
	درصد	۱۰	۲۰	۵۳/۳	۱/۳	۳/۳	۱۰۰
اعتماد به همسایگان	تعداد	۷	۱۵	۱	۰	۰	۳۰
	درصد	۲۳/۳	۵۰	۲۶/۷	۰	۰	۱۰۰
اعتماد به غریبه ها	تعداد	۲۱	۶	۳	۰	۰	۳۰
	درصد	۷۰	۲۰	۱۰	۰	۰	۱۰۰

جدول

اطلاعات

بالا نشان می دهد که بیشترین اعتماد متعلق به اعضای خانواده بوده، ۷۳.۳ درصد، اما با توجه به اطلاعات در دو پیمایش سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان در سال ۱۳۷۹ و همین طور گزارش کشوری وضعیت اجتماعی، فرهنگی اخلاقی جامعه ایران در سال ۱۳۹۶، می توان نتیجه گرفت که اعتماد به اعضای خانواده که در سال ۱۳۹۶ (۸۸/۶ درصد) نسبت به سال ۱۳۷۹ (۸۶/۴ درصد) اندکی افزایش داشته است اما در سال ۱۴۰۳ دچار کاهش قابل توجه شده است. همین طور

اعتماد به فامیل و خویشان به شدت کاهش یافته است و از میزان ۴۹ درصد در سال ۱۳۷۹ به ۱۶/۶ درصد در سال ۱۴۰۳ نزول کرده است. همچنین میزان اعتماد به همسایگان که در سال ۱۳۹۶، به ترتیب ۳۳/۹ درصد بصورت کم، ۵۱ درصد بطور متوسط و ۱۵/۲ درصد زیاد به همسایگان اعتماد داشته‌اند در سال ۱۴۰۳، ۸۳/۳ کم و خیلی کم و ۲۶/۷ درصد به میزان متوسط به همسایگان اعتماد داشته‌اند. به عبارتی کاهش اعتماد در سطح بحرانی را شاهد هستیم. همچنین اعتماد کم به غریبه‌ها از ۸۰ درصد که در گزارش کشوری وضعیت اجتماعی، فرهنگی اخلاقی جامعه ایران ۱۳۹۶ اعلام شده به ۹۰ درصد افزایش یافته است (بشارتی، ۱۴۰۱).

اعتماد تعمیم یافته

جدول شماره ۶- اعتماد تعمیم یافته (اعتماد به کسب و پیشه‌ها) در سال ۱۴۰۳

		کم خیلی	کم	متوسط	زیاد	زیاد خیلی	کل
اعتماد به بنگاه‌داران	تعداد	۱۸	۹	۲	۱	۰	۳۰
	درصد	۶۰	۳۰	۷	۳	۰	۱۰۰
اعتماد به پزشکان	تعداد	۳	۳	۱۲	۱۲	۰	۳۰
	درصد	۱۰	۱۰	۴۰	۴۰	۰	۱۰۰
اعتماد به قضات	تعداد	۱۰	۸	۵	۷	۰	۳۰
	درصد	۳۳	۲۷	۱۷	۲۳	۰	۱۰۰
اعتماد به اساتید	تعداد	۲	۲	۹	۱۱	۶	۳۰
	درصد	۷	۷	۳۰	۳۷	۲۰	۱۰۰
اعتماد به بازاریان	تعداد	۹	۸	۱۱	۲	۰	۳۰
	درصد	۳۰	۲۷	۳۷	۷	۰	۱۰۰
اعتماد به روحانیون	تعداد	۱۲	۶	۹	۳	۰	۳۰
	درصد	۴۰	۲۰	۳۰	۱۰	۰	۱۰۰
اعتماد به معلمان	تعداد	۳	۳	۷	۱۳	۴	۳۰
	درصد	۱۰	۱۰	۲۳	۴۳	۱۳	۱۰۰
اعتماد به روزنامه‌نگاران	تعداد	۲	۹	۱۰	۹	۰	۳۰
	درصد	۷	۳۰	۳۳	۳۰	۰	۱۰۰
اعتماد به نیروی انتظامی	تعداد	۱۲	۷	۶	۵	۰	۳۰
	درصد	۴۰	۲۳/۳	۲۰	۱۶/۷	۰	۱۰۰

اطلاعات جدول بالا نشان می‌دهد که بر اساس ارزیابی متخصصین، کمترین میزان اعتماد تعمیم یافته متعلق به بنگاه-داران (۹۰ درصد)، مامورین نیروی انتظامی (۶۳/۳ درصد)، قضات (۶۰ درصد) و بازاریان (۵۷ درصد) بوده و بیشترین اعتماد به اساتید دانشگاه و معلمان به ترتیب ۵۷ و ۵۶ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد و اعتماد به پزشکان ۴۰ درصد به میزان زیاد و ۴۰ درصد در حد متوسط بوده.

جالب توجه است که در اولین موج از پیمایش ملی سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان در سال ۱۳۷۹ که توسط مراکز دولتی انجام شده است میزان اعتماد به قضات ۴۴/۷ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، اعتماد به روحانیون ۴۶/۷ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد و مامورین انتظامی نیز ۵۱/۷ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد گزارش گردیده که این میزان در سال ۱۴۰۲ و بر اساس نتایج موج چهارم پیمایش ملی سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان به ترتیب ۲۸/۵ درصد اعتماد به قضات، ۲۵ درصد اعتماد به روحانیون و اعتماد به مامورین انتظامی ۴۵/۸ درصد گزارش شده است. به عبارتی شاهد کاهش اعتماد به قضات و روحانیون به صورت قابل تامل هستیم هرچند که کاهش ۶ درصدی در اعتماد به نیروی انتظامی نیز محسوس است. البته این نکته را نباید از نظر دور داشت که در طی دو دهه اخیر روند اعتماد تعمیم یافته سیر کاهشی داشته است.

اعتماد نهادی

جدول شماره ۷- اعتماد نهادی (اعتماد به نهادها و سازمان های حاکمیتی) در سال ۱۴۰۳

		کم خیلی	کم	متوسط	زیاد	زیاد خیلی	کل
اعتماد به عملکرد قوه مجریه	تعداد	۱۶	۱	۴	۱	۱	۳۰
	درصد	۵۳/۳	۲۶/۷	۱۳/۳	۳/۳	۳/۳	۱۰۰
اعتماد به عملکرد قوه مقننه	تعداد	۱۸	۷	۳	۲	۰	۳۰
	درصد	۶۰	۲۳/۳	۱۰	۶/۷	۰	۱۰۰
اعتماد به عملکرد قوه قضاییه	تعداد	۱۶	۶	۶	۱	۱	۳۰
	درصد	۵۳/۳	۲۰	۲۰	۳/۳	۳/۳	۱۰۰
اعتماد به عملکرد شوراهای شهر	تعداد	۱۳	۶	۹	۲	۰	۳۰
	درصد	۴۳/۳	۲۰	۳۰	۶/۷	۰	۱۰۰
اعتماد به عملکرد مجمع تشخیص مصلحت نظام	تعداد	۱۵	۶	۱	۱	۰	۳۰
	درصد	۵۰	۲۰	۲۶/۷	۳/۳	۰	۱۰۰
اعتماد به عملکرد شورای نگهبان	تعداد	۱۶	۵	۱	۱	۰	۳۰
	درصد	۵۳/۳	۱۶/۷	۲۶/۷	۳/۳	۰	۱۰۰
اعتماد به عملکرد سازمان صدا و سیما	تعداد	۱۸	۷	۳	۱	۱	۳۰
	درصد	۶۰	۲۳/۳	۱۰	۳/۳	۳/۳	۱۰۰

اطلاعات جدول بالا نشان می دهد که میزان اعتماد به قوای سه گانه نیز در حد بسیار پایینی ارزیابی شده است بطوری که ۷۳/۳ درصد کم و خیلی کم عملکرد و کارآمدی قوه قضاییه (مطابق موج چهارم سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان ۵۳ درصد کم و خیلی کم به عملکرد و کارآیی قوه قضاییه اعتماد داشته اند)، ۸۰ درصد کم و خیلی کم عملکرد و کارآمدی قوه مجریه (مطابق موج چهارم سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان ۵۷ درصد کم و خیلی کم به عملکرد دولت اعتماد

داشته‌اند) و ۸۳/۳ درصد کم و خیلی کم عملکرد و کارآمدی قوه مقننه (مطابق موج چهارم سنجش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان ۶۳/۴ درصد کم و خیلی کم به عملکرد و کارآیی مجلس شورای اسلامی اعتماد داشته‌اند) را ارزیابی کرده‌اند. همچنین میزان اعتماد به عملکرد صدا و سیما بین مردم را بصورت ۸۳/۳ درصد کم و خیلی کم، ۱۰ درصد در حد متوسط و ۶/۳ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند. در موج چهارم پیمایش ملی در سال ۱۴۰۲، ۵۷/۹ درصد به میزان کم و خیلی کم، ۱۵/۳ درصد متوسط و ۲۰/۱ زیاد و ۶/۸ درصد خیلی زیاد به صدا و سیما ایران اعتماد داشته‌اند.

به نظر می‌رسد که این سطح از بی‌اعتمادی ناشی از انباشت مسائل و پنداشت از ناکارآمدی و ظرفیت اندک نهادها و سازمان‌های حاکمیتی در حل آنها، در طی دهه‌های اخیر باشد بطوری که در موج اول پیمایش سنجش نگرش‌ها و ارزش‌های ایرانیان در سال ۱۳۷۹، ۴۶/۲ درصد پاسخگویان حفظ نظم و قانون (امنیت) را مسئله اول کشور، ۳۱/۵ درصد تورم و گرانی (رفاه) و ۱۳/۹ درصد آزادی بیان (آزادی) و ۸/۴ درصد نیز دارای بیشترین اهمیت دانسته‌اند اما در موج سوم همین پیمایش (۱۳۹۳)، ۴۲/۶ درصد بیکاری و مسائل شغلی، ۱۴/۳ درصد گرانی و تورم و ۱۲/۴ درصد نیز فقر و کمبود امکانات را جزء مهم‌ترین مشکلات جامعه دانسته‌اند. همچنین در گزارش کشوری وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران در سال ۱۳۹۶، ۳۶/۱ درصد پاسخگویان مشکلات اقتصادی، ۳۲ درصد بیکاری و ۸/۳ درصد نیز عملکرد دولتی اداری را جزء مهم‌ترین مشکلات جامعه اعلام کرده‌اند و ۲۳/۶ درصد نیز به سایر مشکلات از جمله: روابط خارجی، اختلاف و چنددستگی، مشکلات شهری، طلاق، ازدواج، اعتیاد، نبود شایسته‌سالاری و... نظر داده‌اند. این مشکلات نه تنها حل نشده‌اند بلکه مسائل حادثی مانند تحریم‌های اقتصادی و احتمال حمله نظامی به کشور هم بوجود آمده است که به احتمال قوی فروپاشی بنیان‌های جامعه را در پی خواهد داشت.

اعتماد بنیادین

از قول‌گیدنز آوردیم که اعتماد بنیادین اعتمادی است که در سطح فردی و روان‌شناسی مطرح می‌شود و موجب می‌شود که فرد به دنیای اطراف خود اعتماد کند و احساس کند که افراد و امور پیرامون او قابل اعتماد هستند.

جدول شماره ۸- اعتماد بنیادین در سال ۱۴۰۳

		متوس			خیلی		کل
		کم خیلی	کم	ط	زیاد	زیاد	
صراحت	تعداد	۷	۹	۹	۴	۱	۳۰
	درصد	۲۳/۳	۳۰	۳۰	۱۳/۳	۳/۳	۱۰۰
سهیم شدن	تعداد	۷	۱۴	۷	۲	۰	۳۰
	درصد	۲۳/۳	۴۶/۷	۲۳/۳	۶/۷	۰	۱۰۰
حمایت	تعداد	۹	۱۰	۹	۲	۰	۳۰
	درصد	۳۰	۳۳/۳	۳۰	۶/۷	۰	۱۰۰
تمایلات همکاری جویانه	تعداد	۸	۱۲	۹	۱	۰	۳۰

	درصد	۲۶/۷	۴۰	۳۰	۳/۳	۰	۱۰۰
پذیرش	تعداد	۸	۹	۱۱	۲	۰	۳۰
	درصد	۲۶/۷	۳۰	۳۶/۶	۶/۷	۰	۱۰۰

اطلاعات جدول بالا نشان می دهد که بر اساس ارزیابی متخصصین، کمترین میزان اعتماد بنیادین مربوط می شود به سهیم شدن با ۷۰ درصد به صورت کم و خیلی کم و همچنین میزان صراحت در بین مردم به میزان ۱۶/۶ زیاد و خیلی زیاد و ۳۰ درصد متوسط و ۵۳/۳ درصد ارزیابی شده است. می توان گفت که به طور کلی اعتماد بنیادین وضعیت نامطلوبی دارد.

اعتماد عمومی

جدول شماره ۸- وضعیت اعتماد عمومی در سال ۱۴۰۳

		متوس				کل
		کم خیلی	کم	ط	زیاد	
وضعیت اعتماد عمومی	تعداد	۱	۱۶	۱۲	۱	۳۰
	درصد	۳/۳	۵/۳	۴۰	۳/۳	۱۰۰

اطلاعات

جدول بالا نشان می دهد که متخصصین شرکت کننده در تحقیق، در پاسخ به این سوال که میزان اعتماد اجتماعی در بین مردم در سال ۱۴۰۳ را چقدر ارزیابی می کنند، ۵۶/۳ درصد، در حد خیلی کم و کم، ۳۰/۳ درصد نیز در حد زیاد و ۴۰ درصد نیز اعتماد بین مردم را در حد متوسط ارزیابی کرده اند.

نتایج اعتماد عمومی در موج دوم پیمایش ملی سنجش ارزش ها و نگرش های ایرانیان در پاسخ به این سؤال که به طور کلی فکر می کنید مردم تا چه حد قابل اعتماد هستند، ۲۸/۸ درصد گفته اند که مردم کم قابل اعتماد هستند، ۵۶/۹ درصد متوسط و ۱۴/۳ درصد نیز مردم را زیاد قابل اعتماد ارزیابی کرده اند (بشارتی، ۱۴۰۱).

همچنین در موج دوم از پیمایش ملی سنجش سرمایه اجتماعی ۳۵/۶ درصد معتقد بوده اند که مردم کم و خیلی کم قابل اعتماد هستند. ۴۷/۱ درصد متوسط و ۱۷/۳ درصد نیز قابل اعتماد بودن مردم را زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده اند. همان طور که می توان مشاهده کرد از میزان قابل اعتماد بودن مردم کاسته شده است (همان). و نیز بر اساس گزارش موج چهارم از پیمایش ملی سنجش

ارزش ها و نگرش های ایرانیان در سال ۱۴۰۲، ۲۷/۱ درصد هیچ و ۵۴/۱ درصد کم و فقط ۸/۲ درصد در حد زیاد به دیگران قابل اعتماد هستند. تحلیل نتایج نشان می دهد که طی دو دهه اخیر اعتماد عمومی به شدت دچار زوال شده است.

بحث و نتیجه گیری:

گزارش های متعدد محققین و اندیشمندان و نیز واقعیت های مشهود و عینی، حاکی از آن است که مشکلات و مسائل عدیده ای در سطوح مختلف جامعه بوجود آمده است که انباشت این مسائل حل نشده منجر به آسیب های جدی چه در سطح فردی و چه جمعی گردیده است. اعتماد اجتماعی یکی از واقعیت های بسیار مهم در جوامع بشری است که ارتقاء یا کاهش آن تأثیری بسزا در نحوه کنشگری بین افراد و نیز با نهادها و سازمان های اجتماعی حاکمیتی و غیر حاکمیتی دارد. این پدیده اجتماعی متأثر از عوامل کلیدی بسیاری می باشد از جمله مهم ترین این عوامل؛ پنداشت از فساد، پنداشت از موفقیت دولت/حاکمیت در حل مشکلات، پنداشت از عدالت، تغییر ارزش های مشترک، مشارکت اجتماعی، دینداری، رضایت از زندگی، رشد و گسترش فن آوری و نوآوری های ارتباطی، امنیت جانی، آسیب های اجتماعی، دگر خواهی (نوع دوستی) می باشد. به نظر می رسد امکان ادامه وضعیت واقعا موجود فعلی میسر نباشد و ضروری است که نهادها و سازمان های مسئول نسبت به تدوین و اجرای سیاست ها و استراتژی های اثربخش و کارا اقدام کنند. با توجه به یافته های تحقیق پیشنهاد می شود؛

- شیوه ها و فرایندهای انجام کار در دولت، سازمان های دولتی و نیز نهادهای حاکمیتی و عمومی اصلاح و نیز بهبود یابد.
- دولت/حاکمیت در جهت اجرای عدالت در ابعاد مختلف آن کارآمدتر عمل نمایند.
- فرصت ها و امکانات بین تمام اقشار مردم در همه نقاط کشور بطور واقع بینانه و موثرتر توزیع شود.
- حاکمیت در گسترش دموکراسی به طور عاجل اقدام کند و امکان حضور بیشتر داوطلبان با دیدگاه های مختلف سیاسی در انتخابات مختلف فراهم شود تا انگیزه مردم برای مشارکت بیشتر گردد.
- بازبینی و تصحیح قوانین قدیمی که احتمالا ناکارآمد باشند و نیز لغو قوانین فسادزا در تمام حوزه ها (قضایی، اقتصادی، کیفری و...)

- اجرای قانون به طور یکسان برای همه مردم.
- فراهم نمودن امکان سرمایه گذاری اقتصادی در محیطی امن و باثبات و نیز ایجاد فرصت های شغلی.
- ارتقاء و حفظ امنیت عمومی.
- کمک به بهبود گردش آزادانه اطلاعات و استفاده از ظرفیت رسانه های اجتماعی در مبارزه با فساد و نظارت بر رفتار مسئولین.
- پیاده سازی برنامه های آموزشی در قالب های مختلف از جمله ساخت فیلم سینمایی، سریال های تلویزیونی جذاب، تئاتر، همایش ها و نشست های علمی
- استفاده از ظرفیت سمن ها و نهادهای غیر دولتی در جهت افزایش مشارکت های اجتماعی.

منابع:

- آرام، هاشم، وثوقی، منصور (۱۳۸۸)، بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در شهر خلخال (استان اردبیل)، پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال سوم، شماره سوم.

- آزاد ارمکی، تقی، کمالی، افسانه (۱۳۸۳)، اعتماد، اجتماع و جنسیت: بررسی تطبیقی اعتماد متقابل در بین دو جنس، مجله جامعه شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۳.
- آقائی زاده، سعید (۱۳۹۰)، مطالعه انواع اعتماد اجتماعی شهروندان رشت، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- ابراهیمی، قربانعلی و دیگران (۱۳۹۵)، بررسی تاثیر سرمایه فرهنگی و اعتماد اجتماعی مطالعه موردی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران، فصلنامه مطالعات اجتماعی جامعه شناختی جوانان، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۴۴-۲۵.
- ابراهیمی لویه، عادل (۱۳۸۸)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین مردم شهر گرمسار، پیک نور، سال هفتم، شماره سوم، صص ۸۴-۶۵.
- ابراهیمی لویه، عادل، نیازمندواقع، سیده مهسا (۱۳۹۳)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین مردم شهر رشت، فصلنامه علوم رفتاری، شماره ۲۱، ۳۶-۳۶.
- اجاقلو، سجاد، زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۲)، بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین ساکنان شهر زنجان، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴، صص ۹۲-۱۲۵.
- ادریسی، افسانه و دیگران (۱۳۹۰)، بررسی و تبیین اعتماد اجتماعی از رویکرد نظریه ساخت یابی گیدنز، فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی، سال اول شماره اول، صص ۳۲-۹.
- ادیبی سده، مهدی و دیگران (۱۳۸۹)، سنجش اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در مراکز شهرستانهای چهارمحال بختیاری، جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، شماره پیاپی ۴۰، شماره چهارم صص ۱۲۲-۹۷.
- اسلاتر، ریچارد و دیگران (۱۹۹۵)، نواندیشی برای هزاره نوین، وحید وحیدی مطلق، تهران، موسسه آموزش و تحقیقاتی صنایع دفاعی (مرکز مطالعات و برنامه ریزی استراتژی).
- اصغر پور ماسوله، احمدرضا و دیگران (۱۳۹۶)، اعتماد در تعاملات اجتماعی، یک مطالعه تجربی آزمایشگاهی، جامعه شناسی کاربردی، سال ۲۷، شماره پیاپی ۶۸، شماره چهارم، صص ۱۲۳-۱۳۸.
- اسکندری فرد، امیر مختار و دیگران (۱۳۹۲)، رابطه اعتماد اجتماعی و وفاق اجتماعی (مطالعه در شهر یزد)، مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۲ صص ۳۷-۵۴.
- افخمی، مینا، خادمیان، طلیمه (۱۳۹۱)، تاثیر تعاملات اجتماعی بر اعتماد اجتماعی شهروندان تهران و مطالعه موردی منطقه ۳ و ۱۷ شهر تهران، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال پنجم، شماره بیستم، صص ۳۹-۶۱.
- افشانی سید علیرضا و دیگران (۱۳۸۸)، اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل، جامعه شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره پیاپی (۳۶)، شماره ۴، صص ۷۴-۵۷.
- اکرمی، موسی (۱۳۸۶)، آینده شناسی و آینده نگری، فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی رهیافت، شماره ۱۶.
- الوانی، سیدمهدی، دانایی فرد، حسین (۱۳۸۰)، مدیریت دولتی و اعتماد عمومی، دانش مدیریت، سال چهاردهم، شماره ۵۵، صص ۲۷-۵.
- امیرپور، مهناز (۱۳۸۶)، بررسی جامعه شناختی میزان اعتماد اجتماعی گروه های قومی نسبت به سیاست های اجتماعی دولت (مطالعه موردی استان های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی)، فصلنامه تغییرات اجتماعی_ فرهنگی، سال سوم، شماره ۱۴.
- امیری، رومینا و دیگران (۱۳۹۵)، تاثیر فضایل انسانی مثبت نگر بر اعتماد اجتماعی در بین شهروندان شهر اصفهان، دانش و پژوهش در روان شناسی کاربردی، سال ۱۷، شماره ۱ پیاپی ۶۳، صص ۶۸-۶۰.

- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۵)، **اعتماد اجتماعی**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- اوگیلوی، جیمز (۱۳۸۴)، **مقدمه‌ای بر آینده پژوهی در علوم انسانی: بررسی مسئله سناریوهای هنجاری**، ترجمه مرکز مطالعات و برنامه ریزی استراتژیک، موسسه آموزشی و تحقیقات صنایع دفاعی، فصلنامه مدیریت فردا، سال سوم، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۲۵.
- باستانی، علیرضا و رزمی، سید محمد جواد (۱۳۹۳)، **رتبه بندی غیرمستقیم استان های ایران بر حسب سرمایه اجتماعی**، فصل نامه رفاه اجتماعی دوره ۱۴ شماره ۵۵ ص ۴۵-۷۷.
- باستانی، سوسن و دیگران (۱۳۸۶)، **سرمایه اجتماعی شبکه و اعتماد متقابل بین شخصی**، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۶، شماره ۶۱.
- بشارتی هولاسو، مرتضی (۱۴۰۱)، **آینده‌های اعتماد اجتماعی در افق سال ۱۴۰۴**، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
- بشارتی هولاسو، مرتضی (۱۴۰۲)، **سناریوهای آینده وضعیت اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۴**، مطالعات بنیادین جهان اسلام، سال ۵، شماره ۴ (پیاپی ۱۸)، صص ۷۹-۱۰۹.
- بختیاری، مهدی (۱۳۸۹)، **اعتماد اجتماعی و برخی عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی شهر قم)**، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- بخشی جمال زهی، قادر (۱۳۸۹)، **بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین معلمان و دانشگاهیان شهر زاهدان**، پایان نامه دانشگاه پیام نور استان تهران مرکز پیام نور تهران دانشکده علوم اجتماعی.
- بهشتی، سیدصمد، کهنسال خوب، احسان (۱۳۹۸)، **تبیین جامعه شناختی وضعیت اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن (مورد مطالعه: شهر دهدشت)**، دو فصلنامه پژوهش های جامعه شناسی معاصر، سال هشتم، شماره ۱۴ صص ۲۸۲-۲۶۱.
- پدرام، عبدالرحیم، احمدیان، مهدی (۱۳۹۴)، **آموزه‌ها و آموزه‌های آینده پژوهی**، افق راهبردی، تهران.
- پدرام، عبدالرحیم و دیگران (۱۳۸۸)، **آینده پژوهی، مفاهیم و روشها**، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی مرکز آینده پژوهی علوم و فناوریهای دفاعی، تهران، چاپ اول.
- پیراوری، نیر (۱۳۹۰)، **سنجش اعتماد اجتماعی و شاخص های آن در بین شهروندان تهرانی**، پژوهش های نامه علوم اجتماعی، سال پنجم، شماره اول.
- تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۳)، **میزان و ابعاد اعتماد اجتماعی، در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران**، مطالعات رسانه ای، سال نهم، شماره ۲۷.
- تقوی گیلانی، مهرداد، غفرانی، محمد باقر (۱۳۸۹)، **مطالعات و روش های آینده شناسی**، فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی رهیافت، شماره ۲۲.
- توفیق، فیروز، (۱۳۷۷)، **آینده نگری، همایش برنامه سوم توسعه**، مجله برنامه و بودجه، شماره ۳۴ و ۳۵.
- توسلی فرشته، فرزاد (۱۳۹۵)، **اعتماد اجتماعی و عوامل مرتبط با آن (مطالعه پیمایشی جوانان شهر مشهد)**، فصلنامه علوم اجتماعی، سال ۲۶، شماره ۷۶.
- جاثوتزی، ماریا، بارتومئو سیبوی و دیگران (۱۳۹۴)، **پیشرفت های جدید در روش شناسی آینده نگاری**، مجتبی بهادری، احد رضائیان و معصومه کاظمی، افق راهبردی، تهران.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۹)، **در جستجوی اعتماد اجتماعی در ایران**، تهران، نشر کتاب پارسه.
- جمیلی، فاطمه و دیگران (۱۳۹۰)، **اعتماد به جنس مخالف در میان جوانان شهر تهران**، مطالعات جامعه شناختی، ۱۹ (۱): ۲۲-۰۱، شاپا ۲۸۰۹-۱۰۱۰.

- جویا، فاطمه، فرزانه، سیف اله (۱۳۹۰)، تحلیل اجتماعی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی جوانان (بررسی تجربی جوانان شهر کتاب)، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی.
- جوان، قاسم (۱۳۸۷)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین ساکنان شهر مشهد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی.
- جواهری پور، مهرداد و همکاران (۱۳۹۳)، شکل گیری اعتماد اجتماعی و فرا تحلیل عوامل موثر بر آن، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی جوانان، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۷۵-۹۷.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)، جامعه شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران، نشر نی.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۰)، مبانی اصول و روش های آینده پژوهی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۳)، جامعه شناسی اخلاق (تحلیل وضعیت اخلاق اجتماعی در جامعه ایران)، تهران، جامعه شناسان.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم (۱۳۸۹)، اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی-فرهنگی موثر بر آن (مطالعه موردی جوانان ۲۰-۲۹ ساله استان مازندران)، جامعه شناسی مطالعات جوانان، دوره ۱، شماره ۱، صص ۳۹ تا ۶۶.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم، صالح آبادی، ابراهیم (۱۳۹۱)، گونه شناسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در شهر ساری، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره سوم، صص ۱۱۵-۱۲۹.
- حیدری، سعیده، وثوقی، منصور (۱۳۹۰)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دختر دانشگاه های شهر ایلام و عوامل اجتماعی موثر بر آن، فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان، سال دوم، شماره سوم، صص ۱۸۰-۱۶۱.
- خلیلی اردکانی، محمد علی، بهاره آروین، فرزاد توسلی (۱۳۹۵)، اعتماد اجتماعی و عوامل مرتبط با آن (مطالعه پیمایشی جوانان شهر مشهد)، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۷۶.
- دهقان، محسن و دیگران (۱۳۹۸)، رابطه ادارک فساد و اعتماد اجتماعی در بین شهروندان (مطالعه درباره شهرهای آمل، ساری و چالوس استان مازندران)، مسائل اجتماعی ایران، سال دهم، شماره ۲ صص ۱۳۱-۱۵۶.
- ذوالفقاری، غلام، کابدار، لیلا (۱۳۹۷)، ماهیت و جایگاه انواع اعتماد اجتماعی در گرشاسب نامه اسدی طوسی، جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال نهم، شماره دوم، صص ۵۵-۷۲.
- ذوالفقاری، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۲)، عوامل اجتماعی موثر بر میزان اعتماد اجتماعی دبیران متوسطه شهر خرم آباد، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۰، صص ۲۲۹-۲۵۸.
- رزم آهنگ، مهدی صادقی، شاهدانی، مهدی (۱۳۹۸)، واکاوی رابطه بین فساد عینی و ادارکی با مولفه اعتماد اجتماعی تعمیم یافته، فصلنامه راهبرد مجلس، سال ۲۷، شماره ۱۰۳، صص ۳۱-۵۰.
- رشوند هرانکنی، یوسف (۱۳۹۱)، آینده پژوهی چیست؟، پایگاه توانمند سازی مدیران، برگرفته از سایت:
<http://iranm.aster.parsiblog.com/Post/s/۲۶۳>
- ریتزر، جورج (۱۳۹۱)، نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر، محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- روحانی، آرش، آجرلو، سعید (۱۳۹۴)، آموزش نرم افزار micmac قابل استفاده در پروژه های سناریونویسی، آینده پژوهی تهران، آرنا.
- سپهوند، حجت و دیگران (۱۳۹۱)، عوامل اجتماعی موثر بر میزان اعتماد اجتماعی دبیران متوسطه شهر خرم آباد، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۰.
- سراجزاده، سید حسین و دیگران (۱۳۹۲)، مطالعه جامعه شناختی فرهنگ اعتماد در بین دانشجویان اقوام چهار گانه آذری، فارس، کرد و لر، فصلنامه جامعه شناسی نهادهای اجتماعی، ۱ (۱) صص ۸۱-۵۵.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۰)، فرسایش اجتماعی و پیامدهای آن، فصلنامه انجمن جامعه شناسی، سال اول، شماره ۱.

- شارع پور، محمود، فاضلی، محمد و اقراریان، الهه (۱۳۹۲)، بررسی بین کشوری عوامل موثر بر شکل گیری اعتماد به نهادهای رسمی، فصلنامه جامعه شناسی نهادهای اجتماعی، (۱)، ۳۵-۵۴.
- شارع پور، محمد و دیگران (۱۳۸۹)، بررسی رابطه انواع اعتماد با اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه مازندران، مجله مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۱۱.
- ظهیری، هوشنگ، پورضاکریم سرا، ناصر (۱۳۹۳)، بررسی اعتماد اجتماعی و رابطه بین ابعاد آن در بین جوانان تهرانی، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی جوانان، سال پنجم، شماره چهاردهم، تابستان، صص ۱۰۳-۱۲۲.
- ظهیری نیا، مصطفی، نیک خواه، هدایت اله (۱۳۹۴)، سنجش میزان اعتماد اجتماعی در بین ساکنان شهر بندر عباس و عوامل موثر بر آن، فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی، سال ششم.
- عابدینی، عیسی (۱۳۹۲)، مطالعه ارتباط اعتماد اجتماعی با آنومی اجتماعی در بین رانندگان سطح شهر تبریز، فصلنامه مطالعات پژوهشی، سال سوم، شماره ۸.
- عباس زاده، محمد و دیگران (۱۳۹۰)، اعتماد به دستگاه های اجرایی و عوامل موثر بر آن، جامعه شناسی کاربردی، سال ۲۲، پیاپی ۴۱، شماره اول.
- عباس زاده، محمد (۱۳۸۳)، عوامل موثر بر شکل گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۵.
- عسگری حشمت اله و شرافت، سجاد (۱۳۹۲)، تحلیل عوامل موثر بر شکل گیری اعتماد اجتماعی در جوامع روستایی، مطالعه موردی دهستان هجران دشت، شهرستان مهران، پژوهش های روستایی، دوره ۴، شماره ۴، صص ۸۵۱-۷۸۹.
- علی پور، پروین و همکاران (۱۳۸۸)، اعتماد و مشارکت (بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در شهر تهران)، مجله جامعه شناسی ایران، دوره دهم، شماره ۲، صص ۱۰۹-۱۳۵.
- علیزاده اقدم، محمدباقر و دیگران (۱۳۹۱)، بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با اعتماد اجتماعی دبیران مقطع متوسطه آموزش و پرورش شهرستان مرند، جامعه شناسی کاربردی، سال ۲۳، شماره پیاپی ۴۷، شماره سوم، صص ۱۸۴-۱۶۷.
- علیزاده اقدم، محمدباقر و دیگران (۱۳۹۳)، بررسی اعتماد شهروندان به پلیس با تاکید بر دیدگاه عدالت رویه ای و عملکرد پلیس، پژوهشی ها راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، سال پنجم، شماره پیاپی ۱۴، شماره سوم صص ۲۰-۱.
- غفاری، غلامرضا و نوایی، میثم (۱۳۸۸)، تبیین گستره و شعاع اعتماد و اجتماعی در شهر کاشان، دانشنامه علوم اجتماعی، دوره ۱، شماره ۲.
- فرزانه میرشاه ولایتی و فرهاد نظری زاده (۱۳۸۹)، پویای محیطی، تهران مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاع.
- فلاح زاده، میرزا عبدالرسول و دیگران (۱۳۹۱)، اعتماد اجتماعی به مدیریت شهری و عوامل موثر بر آن، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دوره اول، شماره ۲ صص ۵۵-۹۰.
- فلاح زاده ابرقوئی و دیگران (۱۳۹۲)، سنجش میزان اعتماد اجتماعی شهروندان به مدیریت شهری تهران با استفاده از روش تاپسیس فازی، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره پنجم، صص ۸۹-۱۰۱.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن، غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- کاظمی پور، عبدالمحمد و گودرزی، محسن (۱۴۰۱)، فراز و فرود اعتماد در ایران طی نیم قرن اخیر. نگاهی به روندها، علل و پیامدها، دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال ۱۳، شماره ۱، صص ۲۰۸-۱۸۱.

- کفاشی مجید و آزاده نادر (۱۳۸۸)، عوامل موثر بر میزان اعتماد اجتماعی در بین اعضاء هیات علمی، پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال سوم، شماره اول.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیاد نظریه های اجتماعی، منوچهر صبور، تهران، نشر نی.
- کیا کجوری، سعید، افراسیابی، حسین (۱۳۹۱)، بررسی عوامل و پیامدهای اعتماد اجتماعی، در میان دانشجویان، دو فصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه، شماره دوم، صص ۱۶۵-۱۲۳.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، پیامدهای مدرنیته، محسن ثلاثی، تهران، مرکز.
- مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهشها، معاونت پژوهش (۱۳۸۲)، طرح فساد، شماره مسلسل ۶۶۸۲، کدموضوعی ۴۱۰.
- محمدی، مرضیه (۱۳۹۲)، بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین شهروندان شهرستان پلدختر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تهران.
- مختاریپور، مهدی (۱۳۹۵)، تبیین پدیدار شناختی ابعاد اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی: منطقه ۷ شهر تهران)، پژوهش های جامعه شناختی، سال دهم، شماره دوم.
- مرادی پور، حجت الله، نوروزیان، مهدی، (۱۳۸۴)، آینده پژوهی، مفاهیم و روشها، فصلنامه رهیافت، شماره ۳۶.
- مسعود منزوی (۱۳۸۸)، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، چاپ اول.
- ملکی فر، عقیل (۱۳۸۵)، الفبای آینده پژوهی، تهران، موسسه فرهنگی انتشارات کرانه علم.
- منصوریان، محمدکریم، قدرتی، حسین (۱۳۸۸)، اعتماد اجتماعی و تعیین کننده های آن: رهیافت نهاد محور یا رهیافت جامعه محور؟، جامعه شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره پیاپی ۳۴، شماره ۲، صص ۱۸۹-۲۱۵.
- مولایی، جابر و دیگران (۱۳۹۵)، بررسی عوامل جامعه شناختی موثر بر میزان اعتماد اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دختر دانشگاه پیام نور شهر آبدانان)، فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۴، صص ۱۲۲-۱۰۵.
- نجاتی، وحید و علی پور فرشید (۱۳۹۵)، سیر تحولی اعتماد در نمونه ای از کودکان ایرانی، فصلنامه مطالعات روان شناسی بالینی، دانشگاه علامه طباطبائی، سال هفتم شماره ۲۷، صص ۷۱-۸۸.
- نوربالا، احمدعلی و همکاران (۱۴۰۰)، وضعیت اعتماد اجتماعی ایرانیان در سال ۱۳۹۳، رفاه اجتماعی، سال ۲۱، شماره ۸۲.
- نیاز آذری، کیومرث و دیگران (۱۳۹۴)، مقایسه میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان بر حسب متغیرهای شخصی (دانشجویان دوره کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری)، فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی، سال هفتم، شماره دوم، پیاپی ۲۶.
- نیازمند واقع، سیده مهسا و ابراهیمی لویه، عادل (۱۳۹۲)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین مردم شهر رشت، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال سوم، شماره ۱۱.
- وثوقی، منصور و رحمانی، مصطفی (۱۳۹۲)، بررسی راهکارهای افزایش اعتماد اجتماعی میان مدیریت شهری و شهروندان تهرانی (مطالعه موردی: مناطق ۳، ۷، ۱۹ کلانشهر تهران)، فصلنامه علمی- پژوهشی برنامه ریزی منطقه ای، سال سوم، شماره ۱۱ صص ۴۲-۳۱.
- وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران (۱۳۹۶)، شورای اجتماعی کشور با همکاری دانشگاه تهران و دفتر طرح های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- هزار جریبی، جعفر (۱۳۹۰)، بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران)، جامعه شناسی کاربردی، دوره بیست و دوم، شماره ۴۱: ۴۳-۶۳.
- هزار جریبی، جعفر، مروتی، نادر (۱۳۹۰)، عوامل موثر بر شکل گیری اجتماعی، فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۷.

- هزار جریبی، جعفر، صفری شالی، رضا (۱۳۸۸) بررسی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی شهروندان، فصلنامه جامعه شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره پیاپی (۳۶)، شماره ۴.
- یافته های پیمایش در ۲۸ استان کشور (۱۳۸۱)، ارزش ها و نگرش های ایرانیان، موج اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح های ملی، بهار.
- یافته های پیمایش در ۲۸ مرکز استان کشور (۱۳۸۲)، ارزش ها و نگرش های ایرانیان، موج دوم، ویرایش اول، طرح های ملی - وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- یافته های پیمایش ملی (۱۳۹۴)، ارزش ها و نگرش های ایرانیان، موج سوم، گزارش کشوری، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، دفتر طرح های ملی، با همکاری مرکز ملی رصد اجتماعی.
- یافته های سنجش سرمایه اجتماعی، موج اول (۱۳۸۳)، مجری وزارت کشور.
- یافته های سنجش سرمایه اجتماعی، موج دوم (۱۳۹۳)، دفتر طرح های ملی.
- یافته های پیمایش ملی (۱۴۰۲)، ارزش ها و نگرش های ایرانیان، موج چهارم، گزارش کشوری، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، دفتر طرح های ملی.

Barrett, - M. and J. short (۱۹۹۲). Images of European people in a Group of ۱۰- ۱۰ Year Old English school Children, British Journal of Developmental Psychology, ۱۰.

Billig, Michael (۱۹۹۵), Banal Nationalism, London Sage.-

-Coleman, J.S. (۲۰۰۲). Social capital in the creation of Human Capital. In: Calhoun, C. and Others. Contemporary Sociological Theory. Oxford: Blackwell. Pp. ۱۱۰-۱۲۵.

-Castello, Enric (۲۰۰۹). The Nation as a Political Stage, A Theoretical Approach to Television

-Hall, S (۱۹۹۱). The Local and the Global; Globalization and Ethnicity, in Anthony King, Culture, globalization and the World

Lind, G. Smoker, P. Introduction to Future Studies Scud. Edu. ۱۹۹۷-

-Field, J. (۲۰۰۳). Social capital. London and New York: Rutledge.

-Fukuyama, F. (۱۹۹۵). Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity. New York: Free Press.

- Godet, M. (۱۹۹۴). from anticipation to action: A handbook of strategic prospective. ? UNESCO Publishing.

-Godet, M. (۲۰۰۶). Creating Future Scenario planning as a strategic Management tool, France, Economica publish.

-Godet, M. (۲۰۰۸). Strategic Foresight, lipsor working paper. France, paris.

-Gordon, T.J. ۱۹۹۴. cross_impact Method. AC/UNU Millennium project: Future research Methodology. <http://citeseerx.psi.edu/viewdoc?doi=10.1.1.102.1026.7337&rep=rep1&type=pdf>. (accessed fed. ۱۲, ۲۰۱۸)

-John Ermisch, Institute for social and Economic Research, university of Essex, wivenhoe park, Colchester, Essex, co ۴ ۲SQ, u k.

-Misalska. A (۱۹۹۶). Reakcje Spoleczne Na przemiany ustrojowe "Social reactions to regime change. Lodz: Lodz University Press.

-Peter Thisted Dinesen, Department of political science, university of Copenhagen, oster farimagsgade ۵, DK- ۱۳۵۳ Copenhagen K, Denmark.

-Putnam, R.D. (۲۰۰۰). Bowling alone: the collapse and revival of American community. New York: Simon and Schuster.

-Jong-sung you: the Hauser center for Nonprofit organization and the John F. Kennedy School of Government Harvard University. Corruption and the quality as correlates of social trust: Fairness matters more than similarity November ۲۰۰۵.

-Sherchan, w, Nepal, S. and paris, c. ۲۰۱۳ survey of trust in social Network. A computer survey. ۴۵, A, Article ۴۷ (Augst ۲۰۱۳). ۳۳ papers.

- Lin, Non. (۱۹۷۶). Foundations of social Research. New York: Mc Graw Hill.

-Seligman. A (۱۹۹۷) the problem of trust. Princeton, Nj: Princeton university press.